TOVENAAR VAN BEROEP

BAS VAN PUTTEN

TOVENAAR VAN BEROEP

FRANS BRÜGGEN
en de muziek

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Dit boek is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van het Jaap Harten Fonds en het Cultuurfonds.

© 2026 Bas van Putten
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Jean van Lingen
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert F.C. van der Horst, Amersfoort
Foto auteur Prometheus
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5423 3

Voor Edo

Wie weiss ich, dass Einer entzückt ist? Wie lernt man den sprachlichen Ausdruck des Entzückens? Woran knüpft er sich? An den Ausdruck von Körperempfindungen? Fragen wir Einen, was er in der Brust, in den Gesichtsmuskeln spürt um herauszufinden ob er Genuss empfindet?

– udwig Wittgenstein, *Betrachtungen zur Musik*, Berlin 2022, p. 144

Inhoud

Woord vooraf • 9

1
Opstaan, het is jouw beurt! • 29
2
Kolibrie • 39
3
A kind of clarinet! • 51
4
'De klanksfeer der oude muziek' • 59
5
Revolutie • 67
6
Mit vorzüglicher Hochachtung • 75
7
'Ik zal u zeer dankbaar zijn' • 85
8
'Tijd voor een countdown' • 95
9
Dirigent • 103
10
Iets puur animaals • 121
11
De bal over de schutting • 139
12
They! Have! No! Culture! • 145
13
'So much for your idea of men!' • 163
14
Een communistische heilstaat • 181
15
Spelen • 187

16
De juiste middenstemmen • 195
17
Vrijheid en rechtvaardigheid • 219
18
De koningin van Lombardije • 251
19
Spelen met vuur • 267
20
Alleen meesterwerken • 273
21
Techniek • 287
22
Gasten • 295
23
Happy end • 303

Noten • 323
Illustratieverantwoording • 327
Geïnterviewd, gesproken, geraadpleegd • 328
Literatuur • 329
Persoonsnamenregister • 331

1

Opstaan, het is jouw beurt!

Frans Brüggen was een magiër. Hij kon op eigen kracht iets kleins reusachtig maken. En hij deed het met een instrument dat in zijn jeugd, toen hij het ontdekte en omhelsde, niemand zag staan. Hij kon je met een blokfluit van de wereld blazen.

In 1967 maakt Henk de By voor de NOS een televisieportret van de dan al internationaal succesvolle blokfluitist Brüggen.[1] Dat opent met het pittoreske uitzicht op de Montelbaanstoren aan de Oudeschans vanaf de Amsterdamse Binnenkant waar Brüggen net is komen wonen, nummer 45. Een heel grachtenpand, reusachtig. Daar staat de koper, bij het raam. Stijlvol in pak, keurige jongen uit een eerbaar nest. Onbenoembare melancholie in de oogopslag, elegant en gesloten.

Franciscus Jozef Bavo Brüggen is nog net 32, jaargang 1934. Hij is het negende en jongste kind uit een harmonieus en muzikaal, goed katholiek milieu waar ze uit eigen kring voldoende spelers kunnen rekruteren voor huisconcerten met een gouden rand. Desnoods lichten ze hem als kind al uit zijn bed voor een invalbeurt. 'Ik mocht meespelen met ons "huisorkestje", want iedereen speelde wel wat.'[2] Vader speelt piano, moeder zingt. Broer Hans speelt hobo, broer Kees wat gitaar, broer Albert viool, zus Hanneke piano, broer Guus cello. Alleen de zusters Agnes, Trees en Doddie spelen niets. 'Met behulp van een paar ooms en tantes konden we thuis alle *Brandenburgse concerten* van Bach spelen. Fantastisch was dat! Lag ik te slapen en werd ik door mijn oudste broer, die qua leeftijd mijn vader had kunnen zijn, uit bed getild: "Opstaan, het is jouw beurt!"'[3] Als het verhaal niet apocrief is, want niemand kan het navertellen en de verteller Brüggen kon je schitterend onschuldig in de maling nemen, horen kenners het instemmend aan. De harde praktijk ja, zo leer je het wel. Echte spelers kunnen altijd leveren. Je moet ze er, heet het cliché, voor wakker kunnen maken. Nou dan.

Het is echt zo gegaan, weten intimi. Ook Bach-cantates halen het programma, al dan niet door Hans Brüggen gearrangeerd voor de beschikbare bezettingen. Het lutheraanse is voor de familie geen obstakel. De God van de Brüggens is een barmhartige.

Aansluitend rolt het ouderlijk milieu obstakelvrij de rode loper voor een carrière uit.

Brüggen groeit op aan de Amsterdamse Van Eeghenlaan, in een groot huis aan het Vondelpark. Vader August is een florerende textielagent, tussenpersoon tussen textielindustrie en middenstand, moeder

Hanna is huisvrouw. Frans' veertien jaar oudere broer Hans, die monnik wordt in het Benedictijner klooster in Egmond-Binnen, de man van wie Brüggen zou zeggen dat hij de getalenteerdste was van allemaal, reikt Frans de blokfluit aan. Die leert hij, onder begeleiding van Hans, in eerste instantie zelf bespelen tot zijn ouders hem naar pedagoog Kees Otten sturen, bij wie hij aan het Amsterdams Muzieklyceum zal afstuderen als eerste hoofdvakstudent blokfluit.

Hans Brüggen (1920-1980) wordt een soort tweede vader van Frans, voor wie hij zelfs de voornamen zal bedenken. Misschien beseft hij dat in het enorme gezin het kleine broertje niet altijd voldoende aandacht krijgt, al zou Brüggen zijn ouders in een interview met zijn dochter Zephyr (2009) als 'lief en rechtvaardig' prijzen.[4] 'Hans is echt een goeie geest voor hem geweest,' zegt Machtelt Brüggen Israëls. 'Als Frans als jochie in bed niet in slaap kon komen, zat Hans aan de andere kant van het houten wandje naast zijn bed nog te studeren, en hij eindigde altijd met een hobosolo uit een cantate van Bach. Dan wist Frans dat het goed was en kon hij slapen.' Zo waakt ook zuster Trees soms naast zijn bed als Frans in dat grote, donkere huis bang is alleen te zijn.

Het gezin is groot, misschien te groot. De kinderschaar valt uiteen in groepen, een met de vijf oudsten en een tweede met de vier jongsten, als een eilandje op iets meer afstand van het ouderlijke vasteland waar ze de handen vol hebben aan de textiel of het gezinsbedrijf. Volgens Machtelt Brüggen Israëls ontfermen de broers en zussen zich over de benjamin en wordt moeder Hanna ontlast door familie, maar dochter Laura Brüggen betwijfelt of de jongste altijd genoeg aandacht heeft gekregen. Ze heeft haar vraagtekens bij de geruststellende verhalen van haar vader. 'Ik weet niet of dat allemaal zo leuk is geweest, die grote katholieke familie. Het zal best, maar er was gewoon geen tijd. Zijn moeder was niet meer echt bij hem betrokken, als nummer negen. Volgens mij hebben de zusjes wel wat werk verzet, maar ik heb niet het idee dat daar veel emotionele aandacht is geweest.' Toch is en blijft Brüggens band met zijn moeder hecht. 'Frans en zijn moeder waren twee handen op één buik,' weet Machtelt Brüggen Israëls. 'Frans was dol op zijn moeder, en zocht haar ook toen hij uit huis was nog vaak op.' Ook zijn zus Hanneke blijft hij trouw.

De Tweede Wereldoorlog is begonnen, het leven stagneert steeds meer, alle afleiding is welkom. Het leven is voetballen, wat lezen en muziekmaken. Natuurlijk zijn er spanningen. De oudere broers Kees

en Hans moeten ontkomen aan de Arbeitseinsatz. Bij een huiszoeking verstoppen ze zich succesvol in een hokje boven aan de trap in de Van Eeghenlaan. Later duikt Hans in Leiderdorp onder op de boerderij van oom Dirk, een neef van moeder Hanna. Daar worden in 1944 ook Frans en zijn broer Guus ondergebracht zodra de voedselschaarste in Amsterdam problematisch wordt. Frans blijft er een jaar. Hij leest er sprookjes van Grimm en speelt blokfluit. De Hongerwinter brengt hij weer in Amsterdam door, waar het gezin Brüggen overleeft op tulpenbollen en broodjes van een bakker uit de vriendenkring van zijn vader.

Het instrument is in de roos. Als jongetje van zeven studeert Brüggen dagelijks al drie uur blokfluit, in die tijd een instrument dat in de professionele muziekpraktijk niet of nauwelijks serieus wordt genomen. 'Op mijn tiende wist ik eigenlijk al dat ik in mijn verdere leven niks anders wou doen dan blokfluit spelen.' In een ander interview dateert hij dat kantelpunt vijf jaar later, maar zo zijn herinneringen, ze zetten soms te grote stappen naar het doel. Wat doet het er ook toe, besluit is besluit.

Brüggen zweert er trouw aan zoals hij trouw blijft aan de katholieke atmosfeer, al zweert hij de god af die hij decennia later, ironie en toch weer niet, nog één keer in zich laat wederkeren voor een reeks licht geënsceneerde uitvoeringen van Haydns oratorium *Die Schöpfung*. Onder regie van Lodewijk de Boer en op tekst van Ger Thijs speelt hij in 2001 behalve dirigent ook God naast de Duivel van Hans Dagelet, terwijl de sopraan Johannette Zomer, tenor Marcel Beekman en de bas David Wilson-Johnson gewoon Gabriel, Uriel en Raphael vertolken. 'Doe het niet!' brult de duivel wanneer God, de God van Brüggen, de schepping ter hand wil nemen. Brüggen, dol op theater, geniet met volle teugen van de scherts.

Dat mag ironie zijn, Brüggens hechting aan het katholieke ritueel is echt. Als kind vindt hij de kerkmuziek al prachtig. Geloven doet hij tot zijn zestiende. En ook als hij het in de wilde jaren zestig allemaal niet meer zo zeker weet met God, zegt Machtelt Brüggen Israëls, kan de sacrale verleiding Brüggen plotseling te machtig worden. Dan stapt hij met vrienden in zijn Porsche om in het Egmond van de kloosterbroer een mis te consumeren.

Wat ze daar aantreffen moet indrukwekkend zijn geweest, weet acteur, regisseur, bestuurder en medekatholiek Wilbert Bank, die in de jaren negentig een mooie driedelige documentaire regisseert over

Brüggens samenwerking met het Radio Kamerorkest. Hij heeft altviolist en toneelschrijver Lodewijk de Boer lyrisch over de Egmondse excursies horen spreken. 'Het was in de Goede Week, en dan besloot Frans met Han de Vries en Lodewijk de Boer even naar Egmond te rijden om Hans te horen zingen. Gewoon luisteren.' Ze gaan met drie auto's, want de Porsche 356 van Brüggen is wat krapjes voor zo'n vracht bohème. Was het guitigheid of ernst? 'Ik denk beide,' zegt Bank. 'Frans was dol op zijn broer, en misschien ook op de rust.' En misschien wel op de kunst. Dom Hans Brüggen is als cantor en organist de muzikale spil van het Egmondse kloosterleven. Hij componeert ook. Hij zal psalmvertalingen van dichteres Ida Gerhardt en vertaalster Marie van der Zeyde op muziek zetten. Gerhardt herdenkt hem in de bundel *De zomen van het licht* (1983) met het sonnet 'in memoriam Hans Brüggen, Benedictijn'.[5]

Ik droomde dat de vijand binnentrok.
Hij kwam langs de Sint Adelbert-Abdij
in Egmond. En hij vorderde de klok.
'Ik geef de monniken vijf uur,' zei hij.

Weg was hij en liet ieder waar hij stond.
Toen gromde het: 'die protser! Kinderspel!
Mannen, het dondert niet. Ik zing het wel.'
En òf hij zong; zong als een klokkemond.

In heel de omtrek ging de mare rond:
''t Is hèm, Hans Brüggen: hoor toch wat een stem!'
En ik werd wakker en ik merkte dat

ik in de slaap alles verwisseld had.
Een droom: wat maakt dan exegese uit?
Ginds zingt hij die wij hebben uitgeluid.

Zelf kreeg Bank iets van die Egmondse muziekcultuur mee toen hij er als jongen op Goede Vrijdag, paaszaterdag en paaszondag de gezangen hoorde en er bleef logeren. 'Ik vond het heel bijzonder Hans te horen zingen. Je moet je voorstellen: je ziet daar tientallen monniken in een kapel in hun banken zitten. Daar ontvouwt zich het ritueel van dat

zingen, en dat is van een onaardse sereniteit.' 'Helder en zuiver' is het, met een dictie en een overtuiging die Bank nooit zal vergeten. 'Met name Hans als voorzanger was prachtig. Je werd er totaal door opgenomen.' De indringendheid van de ervaring herinnert hem aan een schoolconcert op het Amsterdamse Ignatius College. Bank speelt tweede viool in het schoolorkest als oud-leerling Brüggen daar als gastsolist mee komt optreden, ook prachtig. Men kent elkaar. De families Bank en Brüggen gaan allebei ter kerke in de Amsterdamse Obrechtkerk, waar vader Brüggen met een Andriessen en een Brenninkmeijer kerkbestuurder is, en tussen de families lopen wonderlijke lijnen in de muzikale en private sfeer. 'Mijn tante,' zegt Bank, 'was de muziekuitgeefster Annie Bank, die kerkmuziek uitgaf. Mijn vader was met gregoriaans bezig en daar hadden ze ook contact met elkaar over. Een zuster van mijn vader, tante Riet, zat in een Belgisch klooster waar ze is uitgetreden omdat ze verliefd was geworden op Dom Hans Brüggen. Zij was bezig eenvoudige begeleidende muziek te schrijven bij gregoriaanse gezangen. Daar correspondeerde ze met Hans Brüggen over, maar ze kon hem niet opzoeken omdat ze het klooster niet uit mocht. Ik weet bijna zeker dat ze mooie gevoelens voor hem had. Die heeft nog een badpak aangeschaft omdat ze had gehoord dat Hans graag strandwandelingen maakte.' Naast de liturgische kruisbestuivingen is er volgens Bank een niet onbelangrijke musicologische connectie tussen zijn vader en Frans Brüggen. 'Mijn vader Jan Bank heeft een boek geschreven over tactus en tempo in muziek van de Middeleeuwen tot de zeventiende eeuw, dus over het tempo waarin je gregoriaanse muziek of Josquin des Prez moest uitvoeren: *Tactus, tempo and notation in mensural music from the 13th to the 17th century*. Het was zijn proefschrift. Frans had dat bestudeerd en zei dat hij er ontzettend veel aan had gehad. Toen ik hem in 1985 in Toscane opzocht, had hij het nóg over dat boek en de schoonheid van het gregoriaans. Kijk, je bent Rooms of niet, dat raak je nooit meer kwijt.'

Zo moest het zijn, zo bleef het. 'Frans was diep in zijn hart wel echt een katholiek,' denkt Machtelt Brüggen Israëls. 'Ik denk dat het vooral een waanzinnige bewondering was voor het kerkelijke leven dat er kwam, het klooster en de missie, en dan vooral de aandacht en de toewijding. En ik denk dat Hans een ijkpunt was. Door het gedeelde van de muziek, maar meer nog door dat gedeelde gevoel van roeping.'

Daar vermoedt ook Bank bij Brüggen de verbinding met het katho-

lieke. Geloof en muziek vinden elkaar in een verwant probleem, de exegese van de hogere boodschap. 'Er zijn componisten, die hebben iets opgeschreven, en die moet je zo goed mogelijk uitvoeren. Daar ben je schatplichtig aan, dus daar moet je je voor inzetten. Dat betekent ook dat je moet onderzoeken wat daar klinkt en kijken wat er echt gebeurt in die muziek, hoe de componisten dat geschreven hebben en hoe ze dat gespeeld hebben.'

Het missiegevoel, de toewijding aan één groots doel. Dat is er meteen. Geen onzin verkopen, niet maar wat aanrommelen, weten wat je doet. Maar hoe? Dat is ook een raadsel. Wat je ook weet, de voeling met muziek rust toch op intuïtie en bezieling vindt geen houvast in een absolute objectieve waarheid, ongeveer zoals er geen bewijs voor God is, zodat er geen andere keus is dan geloven of niet. Zo kom je in het niemandsland tussen weten en gokken, dromen en willen. Daar kan overgave bloeien, maar ook benauwenis ontstaan voor het onmeetbare, niet ontcijferbare, in leven en kunst. Daar, nogmaals, vinden kunst en religie elkaar en worden ze bij Brüggen weer een beetje een, dat onttakelde maar nooit helemaal afgezworen geloof en de moeilijke ontdekkingsreis naar het wezen van de noten. Dat is geen amateurpsychologie, het is de realiteit van de waarheidsvinding, en Brüggen ervaart het verband ook in morele zin. Wie niet hard genoeg zoekt verdient straf, want luiheid is verraad aan absolute maatstaven die de gelovige omarmde. Voor dat ongemak had het geloof de tijdloze symbolen. 'Ik denk dat dat heel diep zat,' zegt dochter Laura Brüggen. 'De angst voor de dood en de duivel kwam ook vaak ter sprake. Hier zit natuurlijk wel dat hogere element van muziek in hè? Dat was voor hem niet alleen een verheven wereld op zichzelf, waar alles voor moest wijken, maar daar zit ook echt wel een religieuze beleving in. Alles heeft een oorzaak, alles heeft een richting.' Er is een wil, er is een weg. Maar waar te kijken, hoe te zoeken? Hoe meer je ziet, hoe meer je voelt, hoe sterker je intuïtie, hoe groter je greep op het spel – des te moeilijker het kan worden op het kruispunt van de duizend wegen die naar Rome leiden. Want het komt toch op jou aan, de zoeker die niets zeker weet. Dan herken je ook de onzekerheid in de muziek, zelfs en misschien juist bij componisten die hun faam aan hun fiere vastberadenheid danken. 'Volgens mij,' zegt Laura Brüggen, 'werd hij een beetje ongemakkelijk van Beethoven, toch echt een van zijn favoriete componisten. Hij zei altijd: "Ik ben veel banger voor de rusten en

de pauzes dan voor die noten." Dat snap ik wel. Ik speel zelf viool en zo voel ik het in een strijkkwartet van Beethoven ook. Het probleem is niet de noten. Het probleem is hoe je na de rust weer begint. Dat is echt een probleem. Dat vond hij altijd heel eng. Elke keer weer was de vraag: hoe komt dat voort uit hetgeen er net aan voorafging of uit hoe we het zijn begonnen? Het is een constante strijd en of je erachter gaat komen is de vraag.' De vraag der vragen. Maar er moet een antwoord zijn, anders wordt alles zinloos. Zoeken is de opdracht. 'Misschien heeft bij Frans de muziek wel dat hele begrip van goddelijkheid vervangen. De partituur in plaats van God. Dat verklaart dan een hoop.'